

УДК 94(477) «1985/1991»:070

Ірина Храмцова

**УКРАЇНЬСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА ДОБИ ПЕРЕБУДОВИ
В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Запропонована стаття присвячена дослідженню української публіцистики часів перебудови в контексті економічних проблем в Україні. Автор розглядає особливості радикалізації поглядів на реформування економічної сфери та аналізує ряд дискусій на цю тему, що були опубліковані в українських часописах.

Ключові слова: Україна, економіка, соціально-економічні відносини, українська публіцистика, перебудова.

До останнього часу аналіз стану дослідження цієї проблеми вітчизняними вченими в основному здійснювався у контексті написання праць на історичну та економічну тематику. Проблема журналістики та публіцистики в суспільно-політичних умовах часів перебудови, зокрема їх ролі у процесі національного відродження лише останнім часом привернула увагу дослідників.

Комплексному дослідженню пропагандистської діяльності преси, телебачення і радіомовлення присвячена монографія «Журналістика і пропаганда» М. Скуленка [1].

Проблемам журналістики і публіцистики в нових суспільно-політичних умовах присвячені також праці В. Лізанчука «Грані колективізму. Вплив преси, телебачення, радіо на формування соціально активної особистості» [2], В. Шкляра «Енергія думки і мистецтво слова» [3].

Серед досліджень можна виділити публікації головного редактора журналу «Жовтень» («Дзвін») Р. Федоріва, в яких він з точки зору практика аналізує стан журнальної публіцистики в період перебудови [4].

У 1989 р. під загальною редакцією відомого вченого з вивчення засобів масової інформації А. Москаленка з'являється перша узагальнююча комплексна праця з історії журналістики «Історія партійно-радянської преси України» [5], де характеризується і досліджується період.

Мета статті полягає у розкритті особливостей радикалізації поглядів на реформування економічної сфери у часи перебудови та висвітлення активних дискусій у цьому руслі на сторінках українських часописів.

Актуальності темі додає те, що в умовах реалій сьогодення дослідження української публіцистики в контексті розвитку економічних відносин в Україні в добу перебудови набуває особливої актуальності та практичного значення, яке диктується необхідністю не лише об'єктивної реконструкції минулого, але й усвідомлень потреб модерного соціуму та прогнозувань перспектив на майбутнє.

Слід відмітити, що утвердження в роки перебудови ідеї української державності було неможливим без розробки і здійснення економічних перетворень, до активного суспільного обговорення яких активно долучилися українські журнали. Проблеми економічного розвитку, які привертати все більшу увагу суспільства, на сторінках літературно-художніх і громадсько-політичних журналів виокремилися у самостійний тематичний напрям.

На сторінках часописів розгорталася активна економічна дискусія, у ході якої визначався успіх чи не успіх нових для українського суспільства ринкових відносин в економіці та супроводжуючі їх зміни. Вона охоплювала кілька етапів, пов'язаних з поступовою радикалізацією поглядів на реформування економічної сфери.

Поштовхом до початку економічної дискусії дав квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС, що прийняв концепцію «корінної перебудови економіки». У рамках розпочатої дискусії знайшли відображення різні питання управління та планування народногосподарським комплексом країни. У цей період вони в цілому співпадали з політичною, ідеологічною та економічною лінією КПРС. Але вже в цей період, коли в суспільне життя входили демократизація і гласність, почали проявлятися перші обережні спроби поставити під сумнів адекватність деяких положень «концепції прискорення» сучасному стану економіки.

В ході дискусії була показана недостатність та поверховість «концепції прискорення», а також необхідність її поглиблення. Ще не ставлячи під сумнів соціалістичний вибір, у ході дискусії показано, що окремі способи, методи управління та планування соціалістичної економіки гальмують її прискорений розвиток та вирішення завдань, визначених квітневим пленумом ЦК КПРС. Висловлювалися різні думки щодо реформ у промисловості і в сільському господарстві. Не викликала сумнів теза про необхідність прискорення в сільському господарстві для вирішення

продовольчої проблеми. Заради цього навіть використовувалась індивідуальна праця. Натомість про необхідність прискорення у промисловості вилучення були досить обережними.

Тримаючи руку на пульсі громадської думки, до обговорення актуальних економічних проблем зарозуміли відомих фахівців. Зокрема, ґрунтовністю виділяється стаття О. Рогинського «Економіка любить сильних» в журналі «Вітчизна». В ній автор викриває недоліки і безперспективність радянської економічної моделі, причина чого криється в командно-адміністративній системі. Він вказував, що «наші підприємства, не звільнені від опіки міністерств і відомств, працюють і донині за дивною моделлю господарського розрахунку, яка узгоджує інтереси державних ланок і до економіки має дуже віддалений стосунок. По суті, нічого не змінилося, крім того, що тепер трохи більше може відраховувати підприємство на власні потреби» [6, с. 153].

Маємо додати, що економічна та політична криза в країні, невизначеність подальших шляхів перебудови обумовили пошук нової парадигми розвитку. Розробка концепції «корінної перебудови економіки» визначила новий етап в еволюції суспільної думки. В умовах демократизації, розширення гласності суспільна думка починає диференціюватися за ступенем радикалізації. Менш радикальний напрямок в ній зосереджує свою увагу на аналізі нової концепції та суміщенні її з теорією та практикою управління радянської економіки. Багато сподівань у цей період покладалося на закони про кооперацію та підприємництво. Найкращим регулятором кооперативного руху мала б стати здорова конкуренція.

У журналах висвітлювався позитивний досвід кооперативного руху та роботи перших спільних радянських та іноземних підприємств у роки перебудови. Але й той же час культивувалась думка, що поки виробничі стосунки не увійшли в нове русло, цей процес потрібно контролювати. Так, М. Біденко на сторінках журналу «Вітчизна» у статті з промовистою назвою «Залізний стовп, або як народжується бюрократизм» висловив побоювання щодо безконтрольності «індивідуальної трудової діяльності», яка мала б «відповідати інтересам усього соціалістичного суспільства». Автор зазначає, що вже перші кроки масового госпрозрахунку показали, що ощадливість часом обертається злом. «Не встигли підприємства перейти на самофінансування, як їх керівники почали відмовляти підшефним школам у ремонті приміщень, у трудовому навчанні школярів, намагаються будь-що позбутися «своїх» дитсадків» [7, с. 150].

Відбиваючи суспільні настрої журнальна публіцистика гостро ставила питання про такі базові економічні категорії як продуктивність праці, ціноутворення, економне використання ресурсів. В журнальних матеріалах йшлося про те, що спроби підвищити продуктивність за рахунок утопічного перегляду норм, тобто одержання більший виробітку на ту саму зарплату, кінчалися тим, що виробіток зменшувався, процвітав брак і доводилося відновлювати старі норми.

Розвиваючи тему, доречно згадати й журнал «Вітчизну», яка наводить слова економіста В. Ланового, який на проблеми трансформації економіки дивиться крізь призму ментальності і психології пересічного громадянина: «Економіка дає можливість будь-кому стати багатим чи, у кожному разі, не бідним, бо заохочує корисну працю, діловитість, творчість. У перекладі з китайської заздрість до чужих прибутків звучить як хвороба палаючих очей. Точний образ. Щоб очі не палали, треба тільки одне-єдине: чесно працювати. А ось це саме й не до вподоби багатьом. Це перше гальмо перебудови – психологія бідних. Як відомо, складніше саме змінити психологію, для цього насамперед треба змінити сам побут, а це зробити відразу неможливо. А розуміти можна тільки те, у що віриш. З другого боку, уся перебудова задумана для того, щоб зробити нас усіх багатшими, щоб ми не дивились заздрісно на чужий стіл, а мали свій не гірший, а можливо, й кращий» [8, с. 149].

В полі зору журналів перебували і проблеми аграрних відносин. Публіцистичні виступи привертати увагу громадськості до необхідності реформування аграрного сектора економіки. У статті «Почуття чи правда» («Київ») М. Дивак вказує, що нас десятиліттями призивали до думки, що куркуль, землевласник – мало не найбільше лихо на землі. [9, с. 101–102].

Розглядаючи значення іноземних інвестицій для економічного розвитку України, Ю. Манійчук у статті «Залучення іноземного капіталу як засіб модернізації української економіки» («Золоті ворота») звертає увагу на необхідність нагальної модернізації економіки України. На його думку, надходження іноземного капіталу приведе до неминучої технологічної модернізації української промисловості і піднесе якість української продукції до рівня вимог світового ринку. Водночас автор застерігає, що у залученні іноземного капіталу Україна мусить конкурувати з іншими країнами і витримувати жорстку конкуренцію.

При цьому Ю. Манійчук вважає, що «наявність чіткого законодавства буде сприяти створенню доброзичливого ставлення до намагань залучити такі вкрай необхідні для української економіки інвестиції. Воно стане важливим фактором, який заохочуватиме залучення іноземних капіталовкладень. Тим більший ефект буде мати наявність чіткого законодавства, якщо стабілізується суспільно-політична ситуація і державний суверенітет України реалізується не на папері, а у реальному житті» [10, с. 65].

Важливе значення для розуміння ролі художньо-літературних і громадсько-політичних журналів у приверненні уваги до різних аспектів проблеми економічного розвитку України є аналіз журнальних матеріалів дискусійного характеру за участю фахівців різних галузей. Прикладом може бути організований журналом «Жовтень» у 1989 р. (ведучий – відомий публіцист В. Базів) круглий стіл з проблем взаємодії людини, природи і суспільства. Матеріали цього круглого столу були оприлюднені на сторінках журналу під назвою «Для кого б'ють дзвони?»

Учасники організованого журналом круглого столу – представники органів влади, науковці, виробничники, творча інтелігенція, висловлювали оцінку стану природних ресурсів і оприлюднювали свої пропозиції щодо шляхів їх раціонального використання та збереження довкілля. Академік Я. Підстригач констатував, що «екологічна загроза – реальність, нині існуюча, від якої уже тепер, у цю хвилину, треба шукати порятунку» [11, с. 79]. Інший науковець М. Долішній вважав, що «основним гальмом механізму природокористування є відсутність плати за користування чи пошкодження (забруднення) індустрією водних, повітряних, земельних, лісових чи мінеральних ресурсів [11, с. 81].

Проблеми екологічної безпеки, збереження і раціонального використання природних ресурсів гостро ставились у публіцистичних матеріалах й інших журналів. Так, в опублікованій у журналі «Вітчизна» статті «Потайні шляхи підземних вод» А. Тютюнник з болем писала про шкоду завдану природі України: «Знадобився грім Чорнобиля, щоб примусити нас роззирнутися і усвідомити: ця катастрофа – тільки початок в ряду грядущих, не менш страшних катастроф. На той час проритими на полях нашої країни каналами вже можна було б 17 разів обперезати земну кулю по екватору, але врожаї незмінно лишалися найнижчими у Європі, від підтоплення й заболочення гинули найкращі землі. Лише в Херсонській області понівечено 120 тисяч гектарів землі та 137 населених пунктів, в Одеській і Миколаївській – іще стільки ж. Вінцем водогосподарської «творчості» мав стати Дніпровсько-Бузький гідровузол та канал Дунай-Дніпро» [12, с. 129].

Своє бачення перспектив економічного розвитку і раціонального використання природних ресурсів на сторінках журналу «Київ» висловлював письменник, народний депутат П. Осадчук. Зокрема, він висловлював стурбованість щодо неврегульованості в «Декларації про державний суверенітет України» питання загальносоюзної власності на території України. Він вважав, що «допоки вона буде залишатися в такому величезному обсязі, як тепер, ми не матимемо економічної незалежності, а значить – і політичної, екологічної, культурно-духовної і т. д. Декларація дає можливість прийняти справедливий закон, виробити механізм переходу всесоюзної власності у республіканську. Особливо стосовно тих підприємств, будівництво яких зруйнувало наші чорноземи, завдало непоправної шкоди нашій землі, її водам, а експлуатація поглиблює цю шкоду. Думаю, тут єдиний шлях. Зважаючи на катастрофічну ситуацію в природі, в навколишньому середовищі, було б логічно, якби всесоюзні підприємства, що отруїли землю, води, повітря України, призвели і призводять до масових захворювань і людських смертей, всі такі заводи і комбінати – губителі природи і генофонду нації першочергово переходили у власність українського народу, причому безплатно, і перепрофільовувались. Більше того, у випадках, коли екологічно шкідливе підприємство нанесло непоправної шкоди природі й людям, відповідне міністерство – після авторитетної незалежності екологічної експертизи – повинно сплатити Україні матеріальну компенсацію [13, с. 114–124].

На сторінках журналу «Прапор» («Березіль») до дискусії щодо перспектив розвитку економіки, зокрема енергетики, долучалась читацька громадськість. Так, читач А. Даценко з Полтави, порушуючи проблему альтернативної енергетики, висловлює припущення, що «як би енергійно та успішно не розвивалися і впроваджувалися в життя альтернативні АЕС джерела енергії, ще десятиліттями людство приречене користуватися саме енергією розщепленого атома. А там, можливо, підоспіє час термоядерного синтезу, можлива в перспективі й нейтралізація чи використання радіоактивних відходів ядерної енергетики. Як на мене, частка альтернативних джерел енергії, наскільки це не сумно усвідомлювати, на найближчу перспективу може скласти не більше 20–30 процентів енергетики планети [14, с. 141].

У той же час пошук і впровадження альтернативних видів енергетики ведеться надто повільно і, як зазначає автор, «Течуть роки... Течуть радянські гроші... У повітрі з вітром розносяться мільярди кіловат-годин, а в цей час справа промислового вітро-використання, внаслідок безвідповідальності і байдужості, повзе і спіткається так..., що важко навіть сподіватися – чи рухається вона вперед, чи тупцює на місці... Кожний рік затримки дає нам величезні паливні і транспортні втрати...» [14, с. 143].

Аналіз публіцистичних матеріалів українських журналів дає підстави зробити висновок про те, що проблеми економічного розвитку в роки перебудови виокремилися у самостійний тематичний напрям, який охоплював широкий спектр питань, що привертати увагу суспільства. На сторінках літературно-художніх і громадсько-політичних журналів велася активна дискусія, в процесі якої обговорювалися стан та перспективи економіки України. До неї залучалися представники науки, виробництва, громадськості. За своїм змістом економічна тема на сторінках журналів пройшла

еволюцію від розгляду традиційних для радянської дійсності питань управління та планування виробничої сфери до радикальних поглядів на реформування усієї економіки. У публіцистичних матеріалах відомі фахівці і громадські діячі викривали вади і безперспективність радянської економічної моделі, багато положень якої суперечили основним законам економіки і логіки. З'ясовуючи причини низької ефективності радянської економіки, автори публіцистичних виступів доходили висновку, що на практиці впродовж тривалого часу нехтувався теоретично обґрунтований і на словах проповідуваний основний закон соціалізму – суспільне виробництво не підпорядковувалося задоволенню постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб народу.

Журнальна публіцистика гостро ставила питання про такі базові економічні категорії як продуктивність праці, ціноутворення, залучення іноземних інвестицій, економічне використання ресурсів. Наголошувалося на суспільній значимості розв'язання таких проблем як екологічна безпека, збереження і раціональне використання природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Скуленко М. И. Журналистика и пропаганда / М. И. Скуленко. – К.: Вища школа, 1987. – 159 с.
2. Лизанчук В.В. Грани коллективизма. Воздействие печати, телевидения, радио на формирование социально активной личности / В. В. Лизанчук. – Львов: Вища школа, 1989. – 152 с.
3. Шкляр В. І. Енергія думки і мистецтво слова / В. І. Шкляр. – К.: Вища школа, 1988. – 199 с.
4. Федорів Р. На варті червоної калини / Р. Федорів // Дзвін. – 1990. – № 5. – С. 107–113.
5. Історія партійно-радянської преси України / За заг. ред. А. З. Москаленка. – К.: Вища школа, 1989. – 359 с.
6. Рогинський О. Економіка любить сильних / О. Рогинський // Вітчизна. – № 11. – 1989. – С. 147–155.
7. Біденко М. Залізний стовп, або як народжується бюрократизм / М. Біденко // Вітчизна. – 1989. – № 12. – С. 148–154.
8. Рогинський О. Економіка любить сильних / О. Рогинський // Вітчизна. – № 11. – 1989. – С. 147–155.
9. Дивак М. Почуття чи правда / М. Дивак // Київ. – 1990. – № 7. – С. 94–102.
10. Манійчук Ю. Залучення іноземного капіталу як засіб модернізації української економіки / Ю. Манійчук // Золоті ворота. – 1991. – № 1. – С. 65.
11. Базів В. Для кого б'ють дзвони? / В. Базів // Жовтень. – 1989. – № 12. – С. 79–88.
12. Тютюнник А. Потайні шляхи підземних вод / А. Тютюнник // Вітчизна. – 1989. – № 5. – С. 129–136.
13. Осадчук П. Декларація чи декорація? / П. Осадчук // Київ. – 1990. – С. 114–124.
14. Даценко А. Мільярди, пушені за вітром / А. Даценко // Прапор. – 1989. – № 4. – С. 141–143.

Ирина Храмцова

УКРАИНСКАЯ ПУБЛИЦИСТИКА ВРЕМЕН ПЕРЕСТРОЙКИ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В УКРАИНЕ.

Предлагаемая статья посвящена исследованию украинской публицистики времен перестройки в контексте экономических проблем в Украине. Автор рассматривает особенности радикализации взглядов на реформирование экономической сферы и анализирует ряд дискуссий на эту тему, опубликованных в украинских журналах.

Ключевые слова: Украина, экономика, социально-экономические отношения, украинская публицистика, перестройка.

Irina Khrantsova

UKRAINIAN PUBLISIZM OF THE PERESTROIKA PERIOD IN THE CONTEXT OF ECONOMIC RELATIONS IN UKRAINE.

The present article is dedicated to the Ukrainian publisizm of the perestroika period researches in the context of economic relations in Ukraine. The author considers peculiarities of opinion radicalization on the economy reforms and analysis the range of discussions on this subject that were published in the Ukrainian magazines.

Key words: Ukraine, economy, socio-economic relations, Ukrainian publicism, alteration.